

WOORD VOORAF

Dit boek ontstond terwijl ik bezig was met het updaten van een eerder boek, *The End of Patriarchy*. Ik werd toen door Juanjo Herrera, voormalig cultureel attaché van de Spaanse ambassade in Rusland, aangespoord dat boek te herschrijven in het licht van de huidige tijd en mijn betrokkenheid – in de afgelopen jaren – bij de wereldwijde ontwikkelingen en de transformatie van het onderwijs. Ik accepteerde die uitdaging, maar onder het schrijven legde ik het oude boek weg en uiteindelijk lag er een buitensporig groot document dat ik in tweeën besloot te delen. Het resultaat was een boek met de titel *The Patriarchal Ego* (dat in 2009 in Italië werd uitgegeven bij Urra) en het huidige boekwerk (dat in Italië al werd uitgegeven door Franco Angeli) met als oorspronkelijke titel: *Civilisation – A Curable Disease* – Beschaving, een ziekte die te genezen valt.

Ik begin dit boek in hoofdstuk 1, ‘Een complexe problematiek met een verzwegen oorzaak’, met de stelling dat het tijd wordt voor het besef dat wat wij beschaving noemen – dat wil zeggen, de patriarchale samenleving – niet voldoet aan de juiste betekenis van dat woord en beschouwd dient te worden als een achterhaalde, pathologische en inmiddels destructieve reactie van de mens op uitermate traumatische omstandigheden in het verleden.

Vervolgens bespreek ik in hoofdstuk 2, ‘Tótila Albert en zijn visie op de samenleving als drie-eenheid’, iemand die, al in de jaren dertig van de vorige eeuw, het patriërchaat als de oorsprong van al onze sociaal-maatschappelijke kwalen en tekortkomingen beschouwde. Door hem ontdekte ik niet alleen het achterhaalde barbarisme van het patriërchaat, maar ook het ideaal van een gezond alternatief.

In hoofdstuk 3, 'Beschaving als vorm van overmoed', ga ik verder met het bespiegelen van de oorsprong van de beschaving. Ik stel daarin dat de beschaving niet alleen is ontstaan uit een groots licht maar ook de invloed ondervond van de duisternis, de schaduw die door dat licht geworpen werd; tijdens het mythische heldentijdperk veranderde waardering voor grootsheid in narcistische grootheidswaan, een transformatie die deel uitmaakte van de omslag van een matriarchale cultuur naar het patriarchaat.

Hierna, in hoofdstuk 4, 'Hedendaags patriarchaat', ga ik dieper in op de kenmerken van de huidige patriarchale samenleving en laat ik zien hoe en waarom het leven, het milieu, de cultuur en de menselijke gemeenschap steeds verder beschadigd worden naarmate de gehechtheid aan een achterhaald patriarchaat dodelijker vormen aanneemt.

Vervolgens begin ik hoofdstuk 5, 'Het patriarchale denken', met een kort overzicht van mijn ideeën over geestelijke gezondheid en zelfverwerkelijking als zijnde evenwicht tussen de drie vormen van liefde die kenmerkend zijn voor de drie innerlijke personen (vader, moeder en kind), een evenwicht dat bereikt kan worden dankzij de wijsheid van neutraal of onthecht bewustzijn. In het licht van dat concept ga ik verder in op de maatschappelijke ziekte van het patriarchale denken, zoals ik dat noem, en onderzoek ik die collectieve aandoening, die ik zie als een innerlijke dissociatie tussen denken, voelen en doen, een verduistering van het gewaarzijn, een toestand waarin *eros* (kenmerk van het innerlijke kind) en *agape* (kenmerk van de moederliefde) ondergeschikt zijn aan de *liefde voor ideeën* die slechts een echo is van vaderliefde.

Daarna neem ik in hoofdstuk 6, 'Alternatief voor het patriarchaat', een chronologische opsomming op van vrijheidsgezinde ideeën en ga ik uitgebreid in op het ideaalbeeld van Tótila Albert, die volledig mens-zijn ziet als een 'drie-persoons-omarming' in de menselijke psyche, een toestand waarin de drie 'innerlijke personen' van de menselijke psyche, oftewel de empirische of ervaringsgerichte tegenhangers van de drie verschillende delen van de menselijke hersenen, zich met elkaar verbinden.

Hoofdstuk 7, 'Het patriarchaat overstijgen: drie speerpunten in het onderwijs', begint met een uitleg van de noodzaak de hoogste prioriteit toe te kennen aan het stimuleren van de menselijke groei en de stelling dat onderwijs de

unieke mogelijkheid heeft het tij van de geschiedenis te keren. Daarop volgt een specifieke blauwdruk van hoe een evenwichtige – en tot evenwicht leidende – opvoeding tot ‘drie-breinige wezens’ eruit kan zien.

Ten slotte wordt in hoofdstuk 8, ‘Het onderwijs transformeren: de leraren genezen’, besproken hoe docenten en andere opvoeders kunnen worden voorbereid op een grondige revisie van de patriarchale opvoeding ten gunste van een transformerende opvoeding die niet alleen op persoonlijke maar ook op sociaal-maatschappelijke ontwikkeling gericht is. Ook de evolutie van mijn eigen manier van werken met groepen wordt erin beschreven, plus de methode die ik tegenwoordig aanbied als aanvulling op de traditionele opleiding van docenten.

Ik eindig het boek met een Epiloog, die op zijn beurt eindigt met de opdracht van dit boek aan Tótila Albert, iemand die ik mijn spirituele vader zou kunnen noemen en wiens invloed een baken van licht voor me is geweest.

Het schrijven van dit boek was een meeslepende bezigheid en ik hoop dat een echo van mijn enthousiasme zal meeklinken in het enthousiasme waarmee het gelezen wordt en in het goede dat het in gang zal zetten. De dingen waar ik het over heb zijn bekend en vertrouwd voor mijn vrienden en studenten, maar niet voor het brede publiek dat ik middels het geschreven woord verwacht te kunnen bereiken. Ik hoop ten zeerste dat *Het helen van de beschaving*, net als mijn boek *Changing Education to Change the World* (dat momenteel in het Spaans, Italiaans en Portugees verkrijgbaar is) de mensen zó zal aanspreken dat ze het belangrijk gaan vinden om het huidige conservatieve schoolsysteem in dienst te stellen van de persoonlijke en sociaal-maatschappelijke ontwikkeling van de mens.

Ik zou heel blij zijn wanneer ik bij de machthebbers van deze wereld belangstelling kon wekken voor het besef dat onze toekomst in hun handen ligt en dat zij over de macht beschikken om in deze het initiatief te nemen en onze redders te worden door het patriarchale schoolsysteem te veranderen in een transformerend schoolsysteem. Want ik geloof dat alleen dát de ogenschijnlijk onvermijdelijke loop van de geschiedenis kan veranderen.

Claudio Naranjo

HOOFDSTUK 1

EEN COMPLEXE PROBLEMATIEK MET EEN VERZWEGEN OORZAAK

Je hoeft de krant maar door te bladeren om het bevestigd te krijgen: in elke hedendaagse samenleving houdt men koppig vast aan patriërchaat en vrouwenhaat. Van de Taliban in Afghanistan tot en met de onderdrukking van de vrouw door de man in Japan, van mannelijke anti-abortus-fanatici in de VS tot en met een Indiaas gebruik als bruidsverbrandingen, je ziet overal bewijzen van dit ergerniswekkende tweetal. In grote delen van Afrika en de islamitische wereld is genitale verminking van vrouwen nog steeds heel gebruikelijk. In de voormalige Sovjetrepublieken tiert de gedwongen prostitutie welig, en van Saoedi-Arabië tot en met Thailand zijn seks-slavinnen een verfoeilijk feit, een vast onderdeel van het leven.

De mensheid strompelt maar door, als iemand die halfzijdig verlamd is na een hersenbloeding. De masculiene helft van het politieke lichaam weigert te erkennen wat overduidelijk is: dat het buitengewoon contraproductief is om zijn vrouwelijke wederhelft te minachten, te negeren en van de hand te wijzen. Zolang individuen, stellen en culturen geen ruimte maken en waardering krijgen voor wat beide helften van de menselijke psyche bij te dragen hebben, zal de menselijke soort door deze ernstige handicap mank blijven.¹

LEONARD SHLAIN

DE MALAISE VAN EEN WERELD IN EEN CRISIS

Dat de wereld in een crisis verkeert is inmiddels overduidelijk. En toch is het geen nieuwe situatie. Minder dan een eeuw geleden stelde Freud in zijn laatste boek, *Het onbehagen in de cultuur*, dat de malaise in de samenleving het onvermijdelijk gevolg was van de onverenigbaarheid van cultuur en natuur en dus niet strookt met gezondheid en geluk.

In de loop van vele jaren is er kritiek gekomen op het pessimisme van Freud, niet alleen wat betreft de mogelijkheden voor de toekomst, maar voornamelijk met het oog op de natuurlijke goedheid van de mens. Maar nu we het derde millennium zijn binnengegaan kunnen we alleen maar waardering hebben voor de waarheid die deze geweldige profetische geest al zag, met een helderheid die niet door het sentiment van de gewone man overschaduwde werd, namelijk dat wat wij cultuur of beschaving noemen onverenigbaar is met gezond leven, en dat in zijn huidige vorm ook zal blijven.

Ja, de natuur van de mens – van wie in mythische bewoordingen wijselijk wordt gezegd dat hij geschapen werd naar Gods *beeld en gelijkenis* – is eigenlijk onverenigbaar met cultuur, die eigenlijk anti-instinctief en pathogeen is. Maar ook nee, want de mensheid is heel wel in staat om de collectieve manier van leven te overstijgen die ze bij de omslag naar de bronstijd heeft aangenomen, een vorm die zelfs nu nog van de ene generatie op de andere wordt overgedragen. En we hebben goede redenen om te hopen dat de impliciete goedheid van de menselijke natuur – wanneer ze op z'n minst gedeeltelijk bevrijd is uit de gevangenis van blindheid en eeuwenlang kwaad en haar verouderde gewoonten en denkwijzen achter zich kan laten – uit kan groeien tot een heilzaam samen-zijn, en daadwerkelijk het geluk zal vinden dat haar door de grote spirituele tradities uit de oudheid voorspeld werd.

Omdat ik mij beroepshalve wijd aan de therapeutische en geestelijke ontwikkeling van het individu, heb ik talloze voorbeelden gezien van mensen die aan een transformatieproces begonnen zijn door zich, met behulp van de juiste intentie en inspanningen, van zichzelf bewust te worden. Wanneer men dat proces voldoende tijd en aandacht geeft kan de geconditioneerde, pathogene persoonlijkheid uit de kinderjaren steeds verder gedeactiveerd worden. En het

kan nog verder gaan, en leiden tot een bewustzijn dat dieper gaat dan denken, emoties, verlangens of zintuiglijke gewaarwordingen: een meer diepgaand bewustzijn waarin het gevoel van *zijn* en het doorvoelde besef dat het leven zin heeft hun grondslag hebben. En hoewel onze ware aard juist dááruit is opgebouwd, is dat gevoel in onze zogenaamde beschaafde maatschappelijke omstandigheden gewoonlijk verduisterd of versluierd, alsof het slaapt.

De afgelopen drie decennia hebben mijn ervaringen als groepstherapeut niet alleen voedsel gegeven aan mijn vertrouwen in de basale goedheid van de mens en het vermogen van ieder individu de destructiviteit achter zich te laten, maar ook aan de hoop op *collectieve* transformatie. En nu de mensheid een wereldwijde crisis doormaakt moet ik toegeven dat ik een *apocalypticus* ben, als met dat woord tenminste iemand bedoeld wordt die hoopt dat wij mensen, ondanks het feit dat dit een gevaarlijke crisis is, de eigenschappen bezitten die nodig zijn om te voorkomen dat het een dodelijke crisis wordt.

Er zijn, zoals Arnold J. Toynbee stelde, heel wat culturen en beschavingen opgekomen en weer verdwenen, of (zoals de onze) werden getransformeerd door iets wat lijkt op hybridisatie. Maar er is nog nooit een *cultuur* geweest die het proces van dood en wedergeboorte heeft doorlopen dat we zijn gaan beschouwen als de essentie van een *individuele* transformatie zoals die zich manifesteerde in de ervaringen van hen die dat proces volledig doorlopen hebben: profeten, verlichte meesters, mythische helden. Laten we, in dat licht, hopen dat de westerse christelijke beschaving met haar uiteenvallende structuur leert een goede dood te sterven, zodat de regeneratie van ons maatschappelijk lichaam onder optimale omstandigheden kan plaatsvinden.

Wij mensen kunnen toch niet anders dan hopen op zo'n collectieve dood-en-wedergeboorte, nu de commerciële belangen van de machthebbers ons milieu, onze waarden, onze kwaliteit van leven, onze opvoeding, onze cultuur en zelfs het leven kapotmaken?

En we kunnen toch niet anders dan hopen dat de vernietiging van het leven en de menselijke geest van dit moment op zijn minst het bewustzijn zal stimuleren en daarmee het regenererend proces zal versnellen, zoals ook ziekten indirect hun eigen genezing bewerkstelligen door de verdedigingsmechanismen in het lichaam te stimuleren. Hoe gek het ook mag klinken, de Californische

auteur en spiritueel leermeester E.J. Gold vond het helemaal niet raar om – in een humoristisch tijdschrift uit de jaren tachtig van de vorige eeuw – te schrijven: ‘Broer Konijn zei het al: misschien vindt de natuur in de cultuur wel een manier om ons laten weten dat we het kalmer aan moeten doen.’

Jazeker, het ritme van het leven gaat sneller naarmate de cultuur zich verder ontwikkelt. En dan lijkt het of er geen tijd overblijft om naar de stemmen van het verleden te luisteren. De groei gaat steeds sneller en we voelen ons meegesleept door die onstuimige stroom. Het lijkt er zelfs op dat de cultuur zich als een kankergezwell te goed doet aan onze energie, zonder de voldoening te geven die we van de vooruitgang verwachten.

Halverwege de jaren zestig van de vorige eeuw – een cultureel keerpunt – schreef ik voor het eerst over het schemeruur van de patriarchale cultuur. Het was een tijd waarin de opkomst van een nieuw bewustzijn op de voorgrond stond, en tot uitdrukking kwam in een andere benadering van therapie, in feminisme, in ecologie en in de verdediging van de burgerrechten en democratische waarden en andere vrijheidslievende initiatieven. Tegelijkertijd was er ook sprake van een stervende cultuur: de tegencultuur hing in essentie samen met het verlangen oude levensvormen en achterhaalde oplossingen achter ons te laten.

De nieuwe anti-autoritaire stroming van de jaren zestig schijnt echter slechts de meest recente fase te zijn van een revolutionair proces dat begon met de renaissance, zich voortzette tijdens de reformatie en tot bloei kwam in de tijd van de verlichting (met het verzwakken van het oude regime, de opkomst van de bourgeoisie en de onafhankelijkheid van de Amerikaanse koloniën). Deze reeks vond zijn hoogtepunt in Nietzsche, wiens uitspraak ‘God is dood’ een afspiegeling was van de zoektocht naar een spirituele waarheid die de vorm en het taalgebruik van de traditionele godsdiensten overstijgt.

Pas sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw zijn echter de meer duistere aspecten van deze collectieve dood-en-wedergeboorte meer op de voorgrond getreden. Sterker nog, de dood van de cultuur blijkt niet alleen duidelijk uit het verlies van waarden en uit het feit dat wijsheid tot louter informatie degradeerde, maar ook in de algehele devaluatie van onze vroegere ankerpunten. Een groot deel van de bevolking van de westerse wereld is inmiddels gedisil-

lusioneerd als het aankomt op de overheid, het bevoegd gezag, deskundigen, ideologieën en zelfs de wetenschap en de filosofie, om over de godsdiensten maar te zwijgen. Het cynisme van dit tijdsgewricht wordt weerspiegeld in het absolute relativisme dat tot uitdrukking komt in de geschriften van postmoderne denkers, die niet alleen constateren dat de wereld gedesillusioneerd en ontgoocheld is, maar daar ook aan bijdragen. Zeker, dat absolute relativisme is een reactie op geweld, stompzinnigheid en onrecht, en weerspiegelt een breed inzicht in de geschiedenis. Misschien kan het zelfs wel als een goede zaak beschouwd worden, als je het ziet in het licht van de noodzaak onszelf te bevrijden van de ketenen van een verleden waardoor we nog steeds geconditioneerd worden, ook al gaan we er prat op dat we elke vorm van ideologie achter ons gelaten hebben.

Want het is duidelijk dat de slinger van de ideologische klok in de loop van de afgelopen decennia, een periode waarin onze collectieve situatie kritieker is geworden dan ooit tevoren, naar een nieuwe vorm van conservatisme is uitgeslagen, een conservatisme waarin conformeren wederom de voorkeur krijgt boven de wijdverbreide en altijd in opkomst zijnde drang tot verandering. En hoewel de maatschappelijke kwalen dezelfde blijven, verleent de dissonantie tussen feiten en meningen er een andere nuance aan; het gaat nu om een vage vorm van *malaise*, het vage vermoeden dat we tenonder gaan en dat daar niets aan te doen valt.

Onze cultuur is inderdaad stervende, terwijl tegelijkertijd miljoenen worden besteed aan de kunst van het afleiden. De communicatiemedia worden gebruikt om ons het misleidende gevoel te geven dat alles oké is en dat de problemen via de technologie opgelost zullen worden.

Toch is het zo dat niet alleen de cultuur en de samenleving bedreigd worden. Wanneer we vasthouden aan deze manier van leven zal onze gemaltraiteerde planeet Aarde binnen een paar generaties nog maar nauwelijks overlevingskansen bieden voor een klein gedeelte van de huidige wereldbevolking. Toch reageren we nagenoeg niet op dat gegeven. De individuele winstbelangen pre-

valeren, en gaan kennelijk ver vóór de belangstelling voor het gezamenlijke welzijn. ‘Ieder voor zich’ heeft de overhand, net als bij een dreigende schipbreuk.

Volgens mij komt die collectieve onmacht grotendeels voort uit een gevoel van hopeloosheid. En die hopeloosheid komt voort uit een gebrek aan werkelijke visie. We zien de kern van onze problemen niet, en analoog daaraan zien we niet wat we kunnen doen om de kritieke en hachelijke situatie waarin we ons bevinden te verbeteren.

In dit boek wordt het standpunt ingenomen dat we geen juist inzicht hebben in de diepste oorzaak van onze maatschappelijke problemen, en dat de politiek daarom veel lijkt op de geneeskunde vóórdát er wetenschappelijke ontdekkingen gedaan werden die de artsen in staat stelden bepaalde infectieziekten te constateren en de daarmee overeenstemmende remedie voor te schrijven. Om beter uit te kunnen leggen wat deze analogie inhoudt wil ik de lezer uitnodigen zich nu samen met mij te verdiepen in de vele facetten van deze problematiek.² Dat verschaft ons een springplank naar mijn diagnose van het fundamentele – zij het verborgen – sociaal-maatschappelijke probleem waarmee de mensheid te kampen heeft.

IN MEDIAS RES*

Al in de jaren zeventig van de vorige eeuw zei Oe Thant, destijds secretaris-generaal van de Verenigde Naties, ter gelegenheid van het vijfde lustrum van die organisatie: ‘Het is onvergeeflijk dat we nog steeds te maken hebben met talloze problemen uit het verleden, problemen die heel veel energie en middelen opsloppen die zo noodzakelijk zijn voor het nastreven van edeler doelen.’ Nadat hij een samenvatting had gegeven van een aantal van die ‘problemen uit het verleden’, zoals de wapenwedloop, racisme, de schending van mensenrechten en ‘*dromen van macht en overheersing in plaats van broederlijk samenleven*’, merkte hij op:

* Een verhaal begint niet bij het begin maar halverwege. [vert.]

Terwijl deze verouderde concepten en zienswijzen blijven bestaan, roept het hoge tempo van de veranderingen om ons heen nieuwe problemen op die schreeuwen om de collectieve aandacht van de hele wereld: de steeds grotere kloof tussen arme en rijke landen, de kloof tussen wetenschap en technologie, de bevolkings-explosie, de achteruitgang van het milieu, de toenemende verstedelijking, het drugsprobleem, de vervreemding onder de jeugd, de bovenmatige consumptie en het excessieve gebruik van grondstoffen door een onverzadigbare samenleving. Het ziet ernaar uit dat het voortbestaan van de beschaafde en humane samenleving op het spel staat.³

Naast dit alles stak er in de moderne wereld nog een ander probleem de kop op (dat later met klem genoemd werd door de Club van Rome): in het huidige scenario bestaan er zóveel en zulke complexe relaties tussen de wereldwijde problemen dat juist de maatregelen waarmee het ene probleem kan worden opgelost onvermijdelijk leiden tot een verergering van een ander probleem. Alleen al de aandacht voor het ene onderwerp kan een selectief gebrek aan aandacht voor de rest inhouden.

Men onderkent dat de situatie om een interdisciplinaire benadering vraagt, die dan ook wereldwijd in zwang is geraakt. Maar buiten dat ben ik van mening dat het belangrijk is om *iets te doen aan de kern van het macro-probleem*: de fundamentele kwaal waar de diverse aspecten van onze problematiek uit voortkomen, net zoals uiteenlopende lichamelijke symptomen in principe manifestaties van dezelfde ziekte zijn.

Uiteraard zijn er mensen die denken dat we iets wat eigenlijk heel eenvoudig is niet extra ingewikkeld moeten maken. Vooral vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw is onder de vlag van het neoliberalisme iets ontstaan wat een ‘wereldomspannend kapitalistisch imperium’ genoemd zou kunnen worden, met als resultaat een catastrofale verwoesting van het milieu en steeds meer armoede onder bepaalde bevolkingsgroepen, een gegeven dat rechtstreeks verband houdt met de toenemende rijkdom in andere landen.

Het is in dit tijdsgewricht, nu de gesprekken steeds vaker over de crisis gaan, duidelijk dat de politieke wereld en de soevereine staten geregeerd worden door het internationale bedrijfsleven en het geld.⁴ Beslissingen over het wel-

zijn van een samenleving liggen niet langer in handen van de regering, maar in die van grote transnationale bedrijven die geen ander doel hebben dan het maximaliseren van de winst. Het is daarom erg verleidelijk om te zeggen dat onze huidige kwaal hem simpelweg zit in wat volgens oude vertalingen van het evangelie de *Mammon* wordt genoemd. (Tegenwoordig hebben we het dan over geld, maar vroeger werd dit gepersonifieerd, zoals in het gezegde ‘Niemand kan twee heren – zowel God als de Mammon – dienen.’)

Sterker nog, een mens kan niet tegelijkertijd de liefde én het winstbejag dienen. Ik denk echter dat het benadrukken van de economische aspecten ons zal afleiden van het feit dat *de commercialisering van de wereld – en van het leven – slechts één facet is van een complexere problematiek*. Het conglomeraat van belangrijkste kwalen – waaronder excessen zoals geweld, onrecht, corruptie, autoritair optreden en dergelijke – is ontstaan uit een gemeenschappelijke oorzaak, een *veronachtzaamde* oorzaak waar tot op heden geen aandacht aan is gegeven, zoals we ook verzuimd hebben onze psychologische kwalen in ogen-schouw te nemen.

Ik ben ervan overtuigd dat al die kwalen manifestaties zijn van *de patriarchale structuur van zowel de menselijke geest – of het menselijke gemoed – als de samenleving*.

Laten we, voordat we de consequenties van dit gezichtspunt verder gaan onderzoeken, eerst eens stilstaan bij de betekenis van het woord *patriarchaal*. Het is een woord dat voor het eerst werd gebruikt door een Zwitserse historicus, Johann Bachofen – tijdgenoot van Nietzsche, en diens collega aan de universiteit van Basel – die bekendstaat als de ontdekker van ons verre ‘matriarchale’ verleden.

Bachofen ontdekte aan het einde van de negentiende eeuw dat er antieke culturen hadden bestaan die zeer van de onze verschilden, en wel in aspecten die voorheen beschouwd werden als zijnde kenmerkend voor de menselijke natuur (zoals bijvoorbeeld persoonlijke dominantie). Vandaag de dag is uit archeologische opgravingen gebleken dat zijn intuïtieve interpretatie⁵ van Herodotus’ berichten over enkele volkeren uit de oudheid (zoals de Libiërs) klopte. Sindsdien hebben – hoe vergezocht de hypothese van een ‘matriarchaat’ in eerste instantie ook leek te zijn – vele antropologen onderzoek gedaan naar

levende primitieve culturen, en geconstateerd dat de ‘matris’ (verouderd woord voor baarmoeder) oftewel het matriarchaat inderdaad de overhand had.

We moeten wel erkennen dat Bachofen aannam dat er vóór de opkomst van de mannelijke overheersing een situatie bestond waarin de vrouw overheersend was, een situatie die gekenmerkt werd door de expliciet vooraanstaande rol van vrouwelijke leiders. Toen men ontdekte dat dit onder primitieve culturen een zeldzaamheid was, dachten de etnologen dat ze op het verkeerde spoor hadden gezeten met hun zoektocht naar het matriarchaat. Maar na verloop van tijd kwam men tot het inzicht dat vrouwelijke kracht over het algemeen niet tot uitdrukking komt in overheersing door *vrouwen*, maar in het overheersen van *vrouwelijke waarden*: gemeenschapszin, samenwerking, koestering en, breder gesteld: leven. Dat is de reden dat tegenwoordig het Engelse woord *matristic* – voor het eerst opgeworpen door Marija Gimbutas, met als onofficieel Nederlands equivalent *matristisch* – in zwang is geraakt. Persoonlijke overheersing is een mannelijke eigenschap, terwijl de geest van de matris tot uitdrukking komt in de kracht van de groep, in het prioriteit geven aan relaties, in de opkomst van de gemeenschapszin, in zorgzame betrokkenheid.

Wanneer je *individuele* tirannie zou omschrijven als een overmaat aan patriarchaat, zou je kunnen zeggen dat de tirannie van de *groep* een overmaat aan matriarchaat betekent. Los van de hachelijke strijd om het bestaan tijdens de grote droogte die op de laatste ijstijd volgde (waarmee een cultuur op basis van competitie en concurrentie verklaard zou zijn), kan men zich voorstellen dat de mannelijke overheersing – die zo’n vijf- of zesduizend jaar geleden langzaam binnendrong in de samenleving en met zich meebracht dat aan strijd gerelateerde waarden voorrang kregen boven aan liefde gerelateerde waarden – eigenlijk een opstand was tegen de tirannie van de gemeenschapszin in het begin van het neolithische tijdperk.

Er zijn wetenschappers die zich verzetten tegen het idee dat patriarchale agressie niet genetisch maar cultureel en historisch bepaald is. Toch vind ik dat er ruim voldoende redenen zijn om aan te nemen dat de zogenaamde *val* van de mensheid een historische gebeurtenis is geweest, een gevolg van de strijd om het bestaan onder moeilijke levensomstandigheden, waardoor de eerste niet-nomadische stammen gedwongen werden roofzuchtig, gewelddadig en

ongevoelig te worden. Dr. James DeMeo heeft, op grond van resultaten van meer dan duizend onderzoeken onder verschillende culturen in een gebied dat hij aanduidt als ‘Saharazië’, een verband gelegd tussen woestijnvorming, voedseltekort en hongerdood enerzijds en een ‘patristische’ instelling anderzijds. Hij zegt dat de traumatische oorsprong van het patriërchaat gelegen is in woestijnvorming, waarbij vruchtbaar land tot woestijn verwordt.

Er bestaat nauwelijks duidelijk of ondubbelzinnig bewijs voor oorlog of sociaal geweld ergens op aarde vóór ongeveer 4000 voor Christus. Het vroegste bewijs verschijnt op plekken waar oorlog en sociaal geweld in eerste instantie zijn ontstaan en waarvandaan die zich verder verspreidden en zo ongeveer alle hoeken van de aardbol aantastten.

De antieke wereld werd geschokt door een gigantische klimaatverandering toen naar schatting 6000 jaar geleden grote gebieden die waren begroeid met weelderig grasland en bossen in hoog tempo verdroogden, en veranderden in een afschuwelijke woestijn. Vóór 4000 voor Christus bestonden uitgestrekte woestijnen als de Sahara, de Arabische woestijn en de gigantische woestijnen in het Midden-Oosten en Centraal-Azië simpelweg niet.

De noodzaak om te overleven door de mannelijke agressie uit te laten groeien tot geweld en plundering valt gemakkelijk te verklaren, niet alleen aan de hand van de grote honger maar ook aan de hand van de onderwerping van vrouwen (die we als de empathische stem van moederlijke tederheid kunnen beschouwen); ongevoeligheid voor kinderen; en zelfs de ascetische eigenschappen van de beschaafde wereld – die zich tegen het instinct en de instinctieve drang keert door zich tegen het innerlijke kind in de mens te keren. Want, zo merkt DeMeo op:

Voedseltekort en hongerdood zijn een ernstig trauma, waar degenen die het overleven zelden onbeschadigd uitkomen. Er gaan veel mensen dood, gezinnen worden uiteengerukt, baby’s en kinderen worden in de steek gelaten en hebben daar enorm onder te lijden. Hongersnood heeft een zeer grote invloed op het emotionele leven van kinderen die het overleven. Ze krimpen ineen door de uit-

puttende honger en dorst, trekken zich emotioneel terug uit de pijnlijke wereld en lijden tegelijkertijd aan een ernstige belemmering van de ontwikkeling van de hersenen en het zenuwstelsel als gevolg van ondervoeding en een tekort aan calorierijke eiwitten. Zelfs wanneer die uitgehongerde kinderen later al het voedsel en al het water krijgen dat ze willen, hebben ze emotioneel-neurologisch gezien diepe littekens opgelopen waardoor hun gedrag voor altijd veranderd is; om precies te zijn, ze hebben een ingebouwde rem op elke impuls die neigt naar genot zoeken of spontaniteit en voelen zich niet op hun gemak bij dieper lichamelijk genot, zowel in moeder-kind- als in man-vrouw-relaties. Daar komt nog bij dat het beeld dat het kind heeft van de moeder – die het kind tijdens de hongerperiode niet kon voeden of beschermen – daarna gekleurd wordt door wantrouwen en boosheid. Die instelling en gedragingen zijn zeer ‘protoplastisch’ van aard en worden ongeacht het klimaat aan de daaropvolgende generaties doorgegeven in de vorm van gevestigde sociale gewoonten die een afspiegeling zijn van de karakteropbouw van de gemiddelde mens in de gegeven tijdsperiode.⁶

De opmerkingen van David W. Anthony vullen die van DeMeo aan. In zijn recente boek *The Horse, The Wheel and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*⁷, toont Anthony aan dat de verspreiding van Indo-Europese talen in Europa en Azië het patroon volgt van een patriarchale maatschappijvorm die is ontstaan op de Russische steppen ten noorden van de Kaukasus, tegelijk met het domesticeren van huisdieren en de opkomst van de metallurgie. Hij laat tevens zien dat het patriarchaat zich geleidelijk vestigde tijdens een periode van voedselschaarste en door middel van met terreur opgedrongen technologieën en handelsverdragen. Deze visie is tegengesteld aan de eerdere veronderstelling dat de oorspronkelijke verspreiding van proto-Indo-Europese dialecten een teken was van gewelddadige invasies.

Ik hoef mijn lezers echter geen uitgebreid overzicht te geven van wat er over de geschiedenis van het patriarchaat bekend is om mijn principiële overtuiging over te brengen dat *het grootste probleem van onze cultuur de cultuur zelf is*. In plaats daarvan wil ik mijn betoog vervolgen met de stelling dat cultuur niet alleen een kwestie is van een patriarchale structuur van de maatschappij maar ook van een patriarchale structuur van het denken en de menselijke geest. Zo-

als uit de volgende hoofdstukken zal blijken, leg ik de nadruk op het idee dat onze huidige crisis niets anders is dan een uiting van het destructieve, steeds moeilijker vol te houden en langzaam verdwijnend gebrek aan evenwicht dat het patriarchaat teweegbracht tussen vader, moeder en kind; in het gezin, op het gebied van sociaal-culturele waarden en met name in de menselijke geest.

Ik ben ervan overtuigd dat veel van de ernstige problemen die op dit moment ons voortbestaan bedreigen omdat onze huidige manier van leven niet duurzaam blijkt te zijn, te vergelijken zijn met de vele koppen van het grote patriarchale Beest, en dat het hoog tijd wordt dat we aandacht schenken aan het fundamentele probleem, in plaats van slechts de symptomen aan te pakken.

Dit standpunt impliceert dat ons inzicht in de tirannie die de vader in de loop der geschiedenis uitoefende over de moeder en de kinderen niet beschouwd dient te worden als louter een van de vele facetten van het beschaafde bewustzijn. We dienen hem daarentegen te beschouwen als de oorzaak van onderworpenheid, verscheurde broederlijke banden, geweld, hebzucht, vijandigheid jegens zichzelf en andere kenmerken van onze collectieve neurose.

Het ziet ernaar uit dat ons denken, ons gemoed – de *innerlijke* tegenhanger van de maatschappij – uit zijn evenwicht raakte toen de mannen de publieke zaken in handen namen. Terwijl het zo is dat coöperatie en concurrentie – in onze psyche – gezien kunnen worden als twee handen die evenwichtig met elkaar samenwerken (de vrouwelijke manier van doen), raakte door de mannelijke nadruk op concurrentie de coöperatie op de achtergrond. Tegenwoordig is concurrentie de motor van onze onmenselijke en deprimerende economie.

En je kunt hetzelfde zeggen over tederheid en agressie. In ieder mens schuilt een streng ik en een meedogend ik, en het is juist en goed om, afhankelijk van het moment en de omstandigheden, hartelijk te zijn of juist strijdlustig. Maar in plaats van dat we de vrijheid hebben om naargelang van de omstandigheden beide psychische ‘armen’ te gebruiken, blijkt uit de geschiedenis duidelijk dat we in het algemeen veel te veel naar geweld neigen en ons vermogen tot mededogen te weinig ontwikkeld hebben. (Daarom komt het goed uit dat de Dalai Lama de hele wereld over reist en lezingen geeft waarin hij zegt dat een goed hart belangrijk is voor de toekomst van de mensheid, en niet alleen voor onze persoonlijke ontwikkeling.)

Toen tijdens de opkomst van onze cultuur de patriarchale agressie de empathische gevoeligheid van de mens in de schaduw stelde, waardoor concurrentie de voorkeur kreeg boven coöperatie, vond er iets vergelijkbaars plaats met de complementaire begrippen aanwenden en exploiteren. En we kunnen rustig zeggen dat die onderwerping, oftewel het wegschuiven van het vrouwelijke in de psyche – de innerlijke Moeder die een onderdeel is van onze gezonde en heilzame geest – en het gebrek aan evenwicht tussen aanwenden en exploiteren, ons een alarmerende en steeds ernstiger wordende milieucrisis heeft opgeleverd.

Op collectief niveau heeft de mannelijke macht in de loop van de geschiedenis de politieke besluitvorming van de beschaafde wereld overgenomen, waardoor die geschiedenis een uitingsvorm is geworden van een op hegemonie gerichte, gewelddadige, onderwerpende en bezitterige manier van denken.

Op het niveau van het gezin wordt de patriarchale samenleving gekenmerkt door het verschijnsel *pater familias*, degene die – op grond van zijn gezag – zowel de vrouw als de kinderen bezit en overheerst. En net zoals door de onderdrukking van de vrouw de liefde wordt verdrongen, heeft de onderdrukking van kinderen (in de buitenwereld en in de innerlijke wereld) geresulteerd in de verdwijning van eros. En juist deze tegenstelling tussen de cultuur of beschaving zoals wij die kennen enerzijds en het instinct en het genotprincipe anderzijds werd door Freud benadrukt in zijn boek *Het onbehagen in de cultuur*.

Net zoals het in de schaduw stellen en belasteren van liefde en eros kenmerkende eigenschappen zijn van het patriarchale denken, en dus de kern vormen van het leven in de beschaafde wereld, behoren het herstellen van het menselijk vermogen tot liefhebben en het decriminaliseren van genot tot de taken van de moderne psychotherapie. Het zou naïef zijn om te verwachten dat je een zieke samenleving alleen met psychotherapie zou kunnen genezen, maar toch valt niet te ontkennen dat het patriachaat een immer aanwezig obstakel vormt voor geestelijke gezondheid en innerlijk evenwicht. We zouden het kunnen beschouwen als de grondslag van een universele neurose, die als een besmettelijke ziekte de ene na de andere generatie besmet, als een plant die haar genetisch materiaal verspreidt.

Ik wilde met een deel van de titel van dit hoofdstuk – een verzwegen oorzaak – niet alleen aandacht vragen voor de gedachte dat dit inzicht (namelijk dat de geest van het patriarchaat de kern vormt van de problematiek) van de hand werd gewezen, werd verzwegen en verloochend, maar er ook op wijzen dat de geest van het patriarchaat op collectief niveau in bescherming wordt genomen door een actieve vorm van onwetendheid, net zoals bij een individuele neurose een vernauwing van het eigen inzicht en begrip tot stand komt dankzij diverse ‘verdedigingsmechanismen’. Want het is, zoals Marcuse en Foucault al hebben aangegeven, niet genoeg dat iets waar is om die waarheid door academische kringen of de publieke opinie te laten erkennen, omdat wat als waarheid geaccepteerd wordt ook een afgeleide is van allerlei belangen, blindheid en de wil en wensen van degenen die aan de macht zijn. En zonder nu tot een gedetailleerde analyse over te gaan van de diverse vormen van verzet tegen het idee dat het patriarchale denken inherent is aan alle bekende culturen, wil ik simpelweg opmerken dat sociale wetenschappers de neiging hebben neer te kijken op matristische culturen (zoals die van de Trobrianders en ook de Iroquois en andere Amerikaanse indianen) en ze als ‘barbaars’ af te doen. En ze kijken nog steeds misprijzend neer op hen die geïnteresseerd zijn in het matristische verleden van onze cultuur.

Toch hoop ik dat de dag van de ‘openbaring’ niet veraf is, de dag waarop het feit dat het patriarchale despotisme de grondslag is van onze ogenschijnlijk vrije moderne wereld overduidelijk zal worden, tezamen met de beestachtige destructiviteit die schuilgaat onder zijn met luide stem verkondigde democratische waarden.